

Knjižne ocene in prikazi / Book reviews

Brigitta Mader: *Die Prähistorische Kommission der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften 1878–1918. Mitteilungen der Prähistorischen Kommission* 86, 2018. ISBN 978-3-7001-7768-5, 609 str.

Čez šeststo strani obsegajoča monografija Brigitte Mader o Prazgodovinski komisiji cesarske Akademije znanosti na Dunaju, in sicer od njene ustanovitve leta 1878 pa vse do konca avstro-ogrske monarhije, je doslej najbolj izčrpen prikaz razvoja prazgodovinske vede v tem delu Evrope. Ozadje dogajanj, povezano z rojevanjem prazgodovinske arheologije, je bilo sicer že pred poldrugim desetletjem predstavljeno tudi slovenskim bralcem,¹ vendar pa gre tokrat za veliko obsežnejši pregled, temelječ na arhivskem gradivu, ki ga avtorica v katalogu prinaša v izčrpnih povzetkih. To je za nas še posebej pomembno, saj arhiva Prazgodovinske komisije, ki je bila, kot bomo videli kasneje, najbolj dejavna prav na ozemlju nekdanje Kranjske, pravzaprav nismo poznali. Tako ne čudi, da gradivo ni bilo upoštevano niti v temeljni objavi registra nepremične arheološke dediščine Slovenije, ki ga je izdal Inštitut za arheologijo SAZU leta 1975.² Kasneje smo pri objavah slovenskih železnodobnih najdišč nekatere dokumente Prazgodovinske komisije vendarle upoštevali, in sicer tiste, ki so se po naključju znašli med arhivskimi akti dunajskega Naravoslovnega muzeja.

Začetek monografije je Brigitta Mader posvetila razvoju prazgodovinske arheologije v nekdanji skupni monarhiji. Zavedati se moramo, da o razvoju človeka vse do sredine devetnajstega stoletja ni bilo veliko znanega, nato pa je zelo naglo prišlo do velikih spoznanj in odkritij. Leta 1846 je začel Ramsauer izkopavati grobišče v Hallstattu, pet let kasneje (1851) so prekopali znameniti gomili v Strettwegu in Grächwillu in leto 1853 velja kot začetek raziskovanj villanovske nekropole v Bologni. V petdesetih letih (1854) je Keller pojasnil skrivnost švicarskih kolišč, kmalu za tem (1856) so našli tudi ostanke ledenodobnega človeka pri Neandertalu v Nemčiji. Leta 1859 je Darwin objavil svojo teorijo o nastanku vrst, zato ne čudi, da so postala vprašanja o evoluciji oziroma razvoju človeka osrednja tema diskusij takratnih naravoslovcev.

Dunaj kot središče monarhije z Univerzo in Akademijo znanosti ni bil pri tem nobena izjema, čeprav ga je pri ustanavljanju antropoloških društev, v okviru katerih so se odvijale diskusije in organizirale raziskave, prehitela večina evropskih prestolnic (Pariz 1859, London 1863, Moskva 1863, Berlin 1869). Društvo, ustanovljeno leta 1870, si je takoj zastavilo ambiciozen program. S prazgodovino se je ukvarjala tretja sekcija, njen predsednik je postal Franz von Hauer, med člani pa srečamo vidne strokovnjake, na primer Ferdinanda von Hochstetterja, Ferdinanda von Andrian-Werberga, Felixa Kanitza, Eduarda von Sackna in Gundakerja Wurmbanda. Med prednostne naloge so uvrstili raziskovanje gomil v Avstriji in sosednjih deželah,

iskanje kolišč ob jezerih in močvirjih v Zgornji Avstriji in nadaljevanje izkopavanj na znamenitem grobišču v Hallstattu.

Raziskovanje kolišč so začeli že prej, saj je bila prav v ta namen pri akademiji znanosti leta 1864 ustanovljena posebna komisija, ki je v svoj program vključila tudi območje Kranjske. Tako je že istega leta prišel v Ljubljano Hochstetter, da bi preveril, ali se morda ob jezerih skrivajo ostanki starih naselij. Skupaj z Dežmanom sta obiskala Bled, Bohinj in Cerknico, vendar pa rekognosciranja niso dala pozitivnih rezultatov. Dežman je o potovanju napisal krajši članek, v katerem je poudaril, da obrežja kranjskih jezer niso bila primerna za poselitev ter da lahko pričakujemo kolišča le na območju Ljubljanskega barja.³ Kot vemo, se je napoved čez dobro desetletje (1875) uresničila.⁴

Druga institucija, ki je prav tako pomembno vplivala na razvoj prazgodovinskih raziskav, je bila že leta 1850 ustanovljena c.-kr. Centralna komisija za odkrivanje in varstvo umetnostnih in zgodovinskih spomenikov.⁵ Po dobrih dvajsetih letih delovanja (1873) je doživela temeljito prenovu z novim statutom in programom, ki je določal, da bo prva od treh sekcij skrbela za objekte iz prazgodovinske dobe in spomenike antične umetnosti. Po monarhiji je spletna mrežo konservatorjev in korespondentov, od katerih so bili na Kranjskem dejavni zlasti Karl Dežman, Alfons Müllner in Simon Rutar. Izdajala je tudi svoje glasilo *Mitteilungen der k. k. Central-Commission*, v katerem najdemo številne razprave in poročila o raziskovanju prazgodovinskih najdišč.

Verjetno ni slučaj, da sodi v sedemdeseta leta tudi začetek gradnje novega Naravoslovnega muzeja na Dunaju, v katerem naj bi našli skupen prostor do takrat ločeni Dvorni naravoslovni kabineti. Graditi so ga začeli leta 1871, pet let kasneje pa je bil za njegovega intendanta imenovan Ferdinand von Hochstetter.⁶ Da so izbrali za direktorja prav Hochstetterja, ni nobeno presenečenje. Bil je profesor in rektor Tehniške visoke šole na Dunaju, kjer je predaval mineralogijo in geologijo, vseskozi pa se je kot prepričan darvinist intenzivno zanimal tudi za prazgodovino človeka. Njegov koncept ureditve muzeja na pet oddelkov (zoološki, mineraloško-petrografski, geološko-paleontološki, botanični in antropološko-etnografski) je zaobjel celotno naravno dediščino, v katero je po takratnem vedenju sodil tudi človek. Jedro antropološko-etnografskega oddelka so na začetku predstavljale zbirke raznih zbirateljev in popotnikov, kmalu pa je začelo pritekati tudi gradivo, pridobljeno z načrtnimi izkopavanji. Oddelek so že leta 1882 razdelili na dva dela, in sicer na etnografsko ter antropološko-prazgodovinsko zbirko. Omenimo naj še to, da je že leta 1877 muzeju svoje bogate zbirke darovalo Antropološko društvo.⁷

Intenzivno raziskovanje prazgodovinskih najdišč je seveda klicalo po boljši organiziranosti dela, zato je bila na

³ Deschmann 1864.

⁴ Dular 2003, 28.

⁵ Za zgodovino njenega delovanja glej Helfert 1903.

⁶ Za zgodovino Naravoslovnega muzeja glej Blacha, Jungwirth, Kromer 1965; Hamann 1976.

⁷ Heinrich 1995–1996.

¹ Dular 2003.

² ANSI 1975.

predlog Hochstetterja leta 1878 pri matematično-naravoslovnem razredu Akademije znanosti ustanovljena Komisija za pospeševanje prazgodovinskih raziskav in izkopavanj na avstrijskem ozemlju, ki je osrednja tema monografije Brigitte Mader. Avtorica nas zelo podrobno seznanja z ustanavljanjem, organiziranostjo in financiranjem nove inštitucije, ki je takoj prevzela iniciativo nadaljnjih terenskih raziskovanj. Program Prazgodovinske komisije je bil zastavljen ambiciozno, usmerilo so ga predvsem v raziskovanje nekropol, ki so jih izkopavali po vsej monarhiji. Intenzivno so kopali tudi v jamah, kjer jih je zanimala ledenodobna favna, nadejali pa so se tudi ostankov človeka. Sodelavci komisije so rezultate svojega dela najprej objavljali v skupnih glasilih Akademije, leta 1887 pa so začeli izdajati lastno serijo *Mitteilungen der Prähistorischen Kommission*, ki izhaja še danes in v kateri je kot šestinosemdeseti zvezek izšla tudi monografija Brigitte Mader.

Že na samem začetku so v program vključili Kranjsko, čemur so najverjetneje botrovale najdbe iz bogatih grobov, ki so jih odkrili v Tržišču pri Dolenji vasi in na Vačah. Poleti 1878 sta Hochstetter in Dežman prepotovala dobršen del osrednje Slovenije in odkrila vrsto naselij in grobišč, rezultat njunih reknosciranj pa je izšel kot prvo poročilo Prazgodovinske komisije v eni od publikacij dunajske Akademije znanosti.⁸ V članku je opisanih osemnajst najdišč, med katerimi so najbolj izčrpno predstavljene Vače, saj so v objavo vključili tudi rezultate izkopavanj, ki jih je tisto jesen za Ljubljano in Dunaj opravil preparator ljubljanskega muzeja Ferdinand Schulz. Poleg Vač so obhodili še Tržišče pri Dolenji vasi, Šmihel pod Nanosom, Vir pri Stični, Moravče pri Gabrovki in najdišča v okolici Šmarjete, da omenimo le najbolj pomembna. Izkopavanja so nadaljevali tudi naslednja leta (1879: Križna jama pri Ložu, Šmarjeta; 1880–1881: Šmarjeta; 1883: Rovišče) in o tem vestno pisali poročila. Leta 1883 je izšel tudi Hochstetterjev članek o najnovejših grobnih najdbah z Vač in Šmarjete, ki po vsebini daleč presega naslov, saj gre za prvo sintezo o halštatskem obdobju Kranjske.⁹

Kot že rečeno, je Prazgodovinska komisija na začetku delovala pod okriljem matematično-naravoslovnega razreda, ki pa se mu je leta 1886 pridružil filozofsko-zgodovinski razred. Od takrat je z dveh strani potekalo tudi financiranje, pri čemer so od letne vsote 1000 goldinarjev, ki je tudi po denarni reformi leta 1892 po vrednosti ostala enaka, 600 goldinarjev namenili za izkopavanja, ostalo pa za tisk. Vendar pa sredstva Akademije niso bila edina, ki so jih imeli na razpolago za raziskovanje prazgodovinskih najdišč. Ker je Hochstetter hkrati opravljal več funkcij (bil je namreč predsednik Prazgodovinske komisije, intendant Naravoslovnega muzeja in član Antropološkega društva), je lahko iz različnih virov priskrbel tudi finančna sredstva. Kot primer naj navedemo Szombathyjeva izkopavanja poleti 1883 na Vačah. Organiziral jih je pod okriljem Prazgodovinske komisije Hochstetter, denarna sredstva je zagotovilo Antropološko društvo, najdbe pa so na koncu prispele v Naravoslovni muzej!

Poglavje o zgodovini Prazgodovinske komisije zaključuje Maderjeva s kratkimi biografijami sodelavcev. Tako imamo

na enem mestu zbrane podatke o življenjski in strokovni poti mož, ki so bili kakorkoli povezani z delovanjem te pomembne institucije. Če ostanemo pri tistih, ki so delovali na območju današnje Slovenije, si po abecednem vrstnem redu sledijo: Mihovil Abramič, Franz Brattina, Karl Dežman, Franz Hauer, Ferdinand von Hochstetter, Moritz Hoernes, Rudolf Hoernes, Ernst Kittl, Karl Moser, Alfons Müllner, Eduard Nowotny, Jernej Pečnik, Franc Peruzi, Jožef Rome, Simon Rutar, Pietro Savini, Walter Schmid, Ferdinand Schulz, Josef Szombathy in Karl Toldt. Poleg biografij so navedene tudi njihove funkcije, letnice in kraji, kjer so raziskovali, korektno pa so navedeni tudi viri in literatura, iz katerih je Maderjeva črpala podatke.

Drugi, obsežnejši del monografije je katalog izkopavanj, urejen po deželah nekdanje monarhije. Že bežen pogled na seznam najdišč pokaže presenetljivo sliko. Čeprav naj bi program Prazgodovinske komisije kolikor toliko enakomerno pokrival celotno območje cisaljtanske Avstrije, pa bije v oči izrazit interes za Kranjsko. Od stosedmih najdišč, na katerih so raziskovali, jih namreč kar 48 (ali 45 %) leži na ozemlju današnje Slovenije. Vzrok za nesorazmerje ni zgolj bogato gradivo iz dolenskih železnodobnih nekropol, ki je vseskozi zanimalo dunajske arheologe. Glavni krivec za nastalo situacijo je bil Jernej Pečnik, samouki starinokop, ki je začel po sporu z ljubljanskim Deželnim muzejem leta 1893 kopati zgolj za Dunaj.¹⁰ Njegovi aktivnosti so morali prilagoditi celo program Prazgodovinske komisije. Josef Szombathy, kustos in vodja prazgodovinske zbirke v Naravoslovnem muzeju, ga je sicer skušal usmerjati, vendar pa na Pečnikovo svojeglavo naravo ni imel kdove kako velikega vpliva. Kot formalni vodja izkopavanj je lahko prek številnih Pečnikovih pisem in z občasnimi terenskimi obiski njegovo delo zgolj spremljal. Na osnovi virov, ki jih prinaša Maderjeva, zdaj vemo, da je bil dobršen del Pečnikovih izkopavanj med letoma 1896 in 1907 financiran prav z denarjem Prazgodovinske komisije.

Katalog je Maderjeva zasnovala po enotnem principu. Zadržali se bomo pri najdiščih Kranjske. Prikaz vsakega se začne z imenom kraja, ki pa je žal samo v nemški obliki. Najbrž zato, ker je bil tako zapišan v virih. Pristop je z arhivskega stališča do neke mere razumljiv, ni pa najboljši, saj so po razpadu monarhije nemška imena krajev izginila iz uporabe. Danes zanje pravzaprav nihče več ne ve. Vendar pa je pohvalno, da je Maderjeva zaradi lažjega identificiranja pri vseh najdiščih dodala slovenska imena. Ob njih je navedla celo topografske enote in topografska območja, na katera je bilo ozemlje Slovenije razdeljeno v publikaciji *Arheološka najdišča Slovenije*.¹¹ Prepoznavanje krajev zato ne dela težav. Te se bodo verjetno pojavile ob morebitnem citiranju. Nemška in slovenska imena krajev so navedena tudi na pregledni karti ter v krajevnem registru na koncu knjige, vendar ne dosledno. Enkrat so namreč kazalke dodane nemškimi, drugič slovenskim imenom, morale pa bi biti navedene pri vseh. Nekaj krajev je brez njih (npr. Rudolfswerth) ali pa celo manjkajo v registru (npr. Tschernembel – Črnomelj).

Za imenom kraja so navedeni podatki o vrsti/tipu najdišča ter kje in kdaj je bilo kopano. Vsakokrat so omenjeni

⁸ Deschmann, Hochstetter 1979.

⁹ Hochstetter 1883.

¹⁰ Dular 2008.

¹¹ ANSI 1975.

tudi vodja izkopavanj in izvajalec del ter višina subvencije. Navedeni so še podatki o rezultatih raziskave in kje je shranjeno gradivo.

Sledi poglavje o zgodovini raziskav. Vanj je Maderjeva vključila arhivsko gradivo, vendar ne v integralnih prepisih, temveč v obliki registrov. Vsaj kar se slovenskih najdišč tiče, so nekateri izpiski zelo izčrpni. Večkrat namreč navaja mere gomil, število grobov in kaj vse je bilo v njih najdeno. Takšen pristop je za zgodovino raziskav skoraj preobsežen, saj bralec ob naštevanju podrobnosti izgublja nit zgodbe. Na drugi strani pa so registri premalo natančni, da bi lahko služili kot osnova za preverjanje relacij med zapiski izkopavalcev in inventarji v Naravoslovnem muzeju. To nalogo je mogoče opraviti zgolj z natančnim študijem originalnih virov, kar smo že pred leti uvedli kot standard pri objavljanju starih fondov.¹² Zato tudi risbe iz Schulzevih in Hoernesovih poročil ter Szombathyjevih dnevnikov, s katerimi je opremljen kataloški del monografije, ne pomenijo kdove kake novosti. Večina jih je bila že objavljenih. Drugače je z dnevniki, zapiski in risbami Ferdinanda Hochstetterja. Maderjeva jih je našla v dveh privatnih arhivih, iz njihove objave – gre seveda za izbor – pa se lahko znova prepričamo o strokovni širini in znanstveni akribiji tega velikega naravoslovca. Vsekakor bi jih kazalo objaviti v celoti vsaj na spletu.

Vsako kataloško enoto zaključujeta rubriki viri in literatura. Pripombe imamo zlasti na slednjo, saj so v njej našteje predvsem stare objave, ni pa novejših. Pogrešamo zlasti tiste, ki prinašajo risbe izkopanega gradiva. Gre za kataloge starih fondov iz slovenskih najdišč, ki jih v svojih zbirkah hrani dunajski Naravoslovni muzej. Večina je že moderno objavljenih. Novejša literatura je navedena le pri sedmih najdiščih, in sicer Belem Griču, Križni jami pri Ložu, Velikem Nerajcu, Zagorici pri Čatežu, grobiščih v okolici Vinjega vrha (Šmarjeta), Črnomlju in delno Dolenjskih Toplicah. Vse ostalo manjka. Tudi monografija o depoju iz Mušje jame pri Škocjanu, pri katerem je Maderjeva celo sodelovala kot avtorica tehtnega prispevka.¹³ Škoda, saj gre za pomembne informacije, ki bi dale katalogu najdišč celovitejšo sliko.

Poleg omenjenih pripomb je v knjigi tudi nekaj napak, ki pa jih na tem mestu ne bomo omenjali, saj se jim pri tako velikem projektu skorajda ni mogoče izogniti. Monografija Brigitte Mader je vsekakor pomembno delo. Z njo smo dobili temeljit vpogled v strukturo in delovanje Prazgodovinske komisije, prav tako pa nam odgrinja čas, ko se je v drugi polovici devetnajstega stoletja prazgodovinska arheologija postopoma uveljavila kot samostojna znanstvena veda. Ozemlje nekdanje Kranjske je bilo v tem procesu hvaležen raziskovalni poligon. Žal ne vedno v rokah akademsko izobraženih izkopavalcev.

¹² Dular 2003, 85 ss.

¹³ Mader 2016.

ANSL 1975, *Arheološka najdišča Slovenije*. – Ljubljana.

BLACHA, C., J. JUNGWIRTH, K. KROMER 1965, *Geschichte der Anthropologischen und der Prähistorischen Abteilung des Naturhistorischen Museums in Wien*. – *Annalen des Naturhistorischen Museums in Wien* 69, 451–461.

DESCHMANN, K. 1864, *Muthmaßungen über Pfahlbauten in Krain*. – *Mittheilungen des historischen Vereins für Krain* 19, 90–91.

DESCHMANN, C., F. HOCHSTETTER 1879, *Prähistorische Ansiedelungen und Begräbnisstätten in Krain*. *Erster Bericht der Prähistorischen Commission der mathematisch-naturwissenschaftlichen Classe der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften*. – *Denkschriften der mathematisch-naturwissenschaftlichen Classe der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften*, Bd. 42, 1–54.

DULAR, J. 2003, *Halštatske nekropole Dolenjske / Die hallstattzeitlichen Nekropolen in Dolenjsko*. – *Opera Instituti Archaeologici Sloveniae* 6.

DULAR, J. 2008, *Izgubljeni boj Deželnega muzeja*. – *Argo* 51/1, 22–28.

HAMANN, G. 1976, *Die Geschichte der Wiener naturhistorischen Sammlungen bis zum Ende der Monarchie*. – V: *Das Naturhistorische Museum Wien. Geschichte – Gebäude*. Veröffentlichungen aus dem Naturhistorischen Museum, N.F. 13, 4–76.

HEINRICH, A. 1995–1996, *Vom Museum der Anthropologischen Gesellschaft in Wien zur Prähistorischen Sammlung im k. k. Naturhistorischen Hofmuseum (1870–1876–1889–1895)*. – *Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft* 125–126, 11–42.

HELFERT, J. A. (ur.) 1903, *50 Jahre Denkmalpflege. Festschrift der k. k. Zentral-Kommission für Kunst- und historische Denkmale anlässlich ihres fünfzigjährigen Wirkens*. – Wien.

HOCHSTETTER, F. 1883, *Die neuesten Gräberfunde von Watsch und St. Margarethen in Krain und der Culturkreis der Hallstätter-Periode*. – *Denkschriften der mathematisch-naturwissenschaftlichen Classe der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften*, Bd. 47, 161–207.

MADER, B. 2016, *Arheološka izkopavanja v Mušji in Okostni jami ter njihov sodni razplet: zadeva Savini / Die archäologischen Ausgrabungen in der Fliegen- und Knochen-Höhle und das gerichtliche Nachspiel: der Fall Savini*. – V: B. Teržan, E. Borgna, P. Turk (ur.), *Depo iz Mušje jame pri Škocjanu na Krasu. Depojske najdbe bronaste in železne dobe na Slovenskem III / Il ripostiglio della Grotta delle Mosche presso San Canziano del Carso. Ripostigli delle età del bronzo e del ferro in Slovenia III*. Katalogi in monografije 42, 23–53.

Janez DULAR

Kelti v Italiji:

Paola Piana Agostinetti (ur.): *Celti d'Italia. I Celti dell'età di La Tène a sud delle Alpi. Atti del Convegno internazionale, Roma 16-17 dicembre 2010*. Biblioteca di Studi etruschi 59, Giorgio Bretschneider, Roma 2017. ISBN 978-88-7689-305-6. B-format, XIV str., 621 str., 45 str. celostranskih ilustracij.

Giovanna Gambacurta in Angela Ruta Serafini: *I Celti e il Veneto. Storie di culture a confronto*. Archaeologia Veneta, Suppl. XL, Società Archeologica Veneta, Padova 2017, ISBN 978-88-943719-0-1. B-format, 207 str., 117 ilustracij.

Rosa Roncador: *Celti e Reti. Interazioni tra popoli durante la seconda età del Ferro in ambito alpino centro-orientale*. BraDypUS, Roma 2017, ISBN: 97-888-9-8-392452. A-format, 366 str., številne slike, 110 celostranskih tabel.

Konec leta 2017 in na začetku leta 2018 so izšle kar tri pomembne, tematsko zaključene monografije: *Kelti v Italiji*, *Kelti in Benečija* ter *Kelti in Reti*. Z osredotočeno raziskavo o prisotnosti keltskih plemen in latenizaciji različnih ljudstev (etnij) na Apeninskem polotoku in v centralnih Alpah so številni avtorji s preglednim načinom obravnave v mnogočem dopolnili dosedanja spoznanja o obdobju mlajše železne dobe v teh prostorih in obogatili ter posodobili strokovno literaturo.

Kelti v Italiji so bili in so še tema številnih zgodovinskih razprav. O njih in njihovih osvajalnih pohodih ter spopadih z rimskim svetom so izčrpno pisali že antični avtorji, kot so Diodor Sicilski, Dionizij Halikarnaški, Livij in Polibij, pa tudi sam Julij Cezar, ki je skozi oči osvajalca in zmagovalca, a tudi dobrega opazovalca tamkajšnjih običajev orisal svojo podobo o Galiji. V okviru arheološke vede pa so Kelti v Italiji stopili v ospredje leta 1871 ob odkritju arheoloških najdb iz grobov keltske elite v Marzabottu blizu Bologne in nato še leta 1894 z odkritjem obsežnega grobišča keltskih Senonov v Montefortinu blizu Ancone. V zavest sodobne italijanske stroke pa sta jih znova priklcala Raffaele De Marinis s člankom *The La Tène Culture of the Cisalpine Gauls* (v: M. Guštin (ur.), *Keltske študije*, Posavski muzej Brežice 4, 1977, 23–50) ter razstava v Rimu *I Galli e l'Italia* (Roma 1978). Še posebej pa obe znanstveni posvetovanji *Popoli e le facies culturali celtiche a nord e a sud delle Alpi dal V al I secolo a. C.* (Milano 1980) ter *Celti ed Etruschi nell'Italia centro-settentrionale dal V secolo a.C. alla romanizzazione* (Bologna 1985). Obsežnim izkopavanjem bolonjskega profesorja Daniela Vitalija na naselbini Monte Bibebe in pripadajočem grobišču Monte Tamburino pri Bologni so sledile številne publikacije in z njimi številni materialni dokazi za potrditev prisotnosti keltskega plemena Bojev v okolici Bologne. Zlato obdobje keltskih raziskav v Italiji je doseglo vrh leta 1991 z veliko pregledno razstavo z mednarodno udeležbo *I Celti / The Celts* v Palazzo Grassi v Benetkah.

Kasneje je bila arheološka keltska dediščina v italijanskem prostoru večkrat predstavljena z manjšimi razstavami, spremljevalnimi katalogi, npr. v Gorici *Gli echi della terra* (2002), v Vareseju *Celti d'Insubria* (2005) ter v Zugliu z razstavo *Celti sui monti di smeraldo* (2015), ki smo jo leta 2017 videli tudi v Narodnem muzeju v Ljubljani pod naslovom *Kelti s smaragdnih gora*. V posameznih italijanskih območjih so potekala tudi regionalna strokovna posvetovanja na tematiko Kelto, tako na primer v Furlaniji v Čedadu in Artiju (1995), v Tolmeču (1999) ter Trstu (2001) o Karnih, v Piemontu o Lepontih (2000) ali v Torinu o Tavrinih (2008). Leta 2012 pa je bil v Veroni organiziran veliki mednarodni kongres na temo *Kelti in severna Italija*, ki je pomembno dopolnil poznavanje arheološke keltske zapuščine na Apeninskem polotoku ter v sosednjih deželah.

Danes so na voljo vse tri monografije tudi v slovenskih strokovnih knjižnicah, zato kaže nanje bralce še posebej opozoriti:

Celti d'Italia (Kelti v Italiji):

Pri ugledni rimski založbi Giorgio Bretschneider je Paola Piana Agostinetti kot urednica izdala obsežen zbornik z znanstvene konference, ki je potekala 2010 v Rimu: *Celti d'Italia* s podnaslovom *I Celti dell'età di La Tène a sud delle Alpi*, Roma 2017. Zbornik prinaša predvsem prispevke

italijanskih arheologov, a tudi udeležencev zborovanja iz tujine (npr. O.-H. Frey, V. Kruta).

Zborovanje je potekalo v letu praznovanja 150. obletnice združenja Italije v enotno državo in je bilo hkrati posvečeno spominu na isto leto preminulega uglednega profesorja Renata Peronija (1930–2010) z univerze La Sapienza v Rimu. Profesor Peroni, avtor številnih temeljnih monografij in študij – *Per una definizione dell'aspetto culturale subappenninico come fase cronologica a sé stante* (1959); *Archeologia della Puglia preistorica* (1967); *Letà del bronzo nella penisola italiana. 1. L'antica età del bronzo* (1971); *Studi di cronologia hallstattiana* (1973); *Popoli e civiltà dell'Italia antica, vol. 9. Protostoria dell'Italia continentale. La penisola italiana nelle età del bronzo e del ferro* (1989); *Introduzione alla protostoria italiana* (1994); *Letà del bronzo in Italia: per una cronologia della produzione metallurgica* (soavtor Gian Luigi Carancini, 1999) in *L'Italia alle soglie della storia* (2004) – je spodbudil številne svoje študente in mlade raziskovalce, da so se posvetili raziskavam kovinskih obdobji tudi izven Italije, še posebej kulturam med obronki vzhodnih Alp in zaledja vzhodnega Jadrana oz. zahodnim Balkanom (npr. Fulvia Lo Schiavo, *Il gruppo liburnico-iapodico: per una definizione nell'ambito della protostoria balcanica. Memorie dell'Accademia nazionale dei Lincei VIII, XIV/6*, Roma 1970; Giovanna Bergonzi, *L'area a Sud-Est delle Alpi e l'Italia del Nord intorno al V secolo A.C.* in Nora Lucentini, *Sulla cronologia delle necropoli di Glasinac nell'età del ferro* [– v: *Studi di protostoria adriatica 1. Quaderni di cultura materiale 2*, Roma 1981]; Clarissa Belardelli, Claudio Giardino in Anselmo Malizia, *L'Europa a sud e a nord delle Alpi alle soglie della svolta protourbana. Necropoli della tarda età dei Campi di Urne dell'area circumpalpina centro-orientale*, Treviso 1990).

Prispevki v zborniku *Kelti v Italiji* so tematsko razdeljeni v več sklopov. Prvi, najobsežnejši združuje pod naslovom *Kelti južno od Alp med 5. in 2. stoletjem pr. n. št.* devet razprav, ki govorijo o numizmatičnih in epigrafskih podatkih iz tega obdobja (G. Colonna), nadalje o pomenu naselbine Forcello di Bagnolo S. Vito pri Mantovi za razumevanje prehoda med poznohalštatskim in zgodnjelatenskim obdobjem (R. C. De Marinis/M. Rapi). Sledijo pregledi značilnega keltskega arheološkega gradiva od porečja Pada z Ligurijo in Piemontom na zahodu (F. M. Gambari, C. Cornelo et al., Ph. della Casa) prek osrednjih Alp (F. Marzatico) do beneško-karnijskega prostora na vzhodu (G. Gambacurta/A. Ruta Serafini/L. Passera et al.).

Naslednji sklop obsega troje razprav, posvečenih 2. in 1. stoletju pr. n. št. Pri prvi gre za poglobljeno analizo pisnih zgodovinskih virov med obdobjem od 201 do 89 pr. n. št., ki ga zamejujejo na eni strani vojne s Hanibalom, na drugi pa t. i. socialne vojne (G. Bandelli). Druga študija obravnava romanizacijo in keltske prežitke (J. Ortalli), tretja pa razprostranjenost Insubrov in Cenomanov na območju osrednje Padske nižine (R. Poggiani Keller et al.).

Tretji, zadnji sklop prinaša štiri izrazito specialistične razprave. Prva predstavlja prispevek h kronologiji 4. in 3. stoletja pr. n. št., kot jo je mogoče rekonstruirati s pomočjo branja epigrafskih spomenikov (P. Solinas). Druga je posvečena proučevanju keltskih novcev (A. Arslan), tretja obravnava pojav keramike s črnim premazom na območju keltske poselitve severne Italije in analizira njeno distribucijo ter kronologijo 4. in 3. stoletja pr. n. št. (F. Biondani).

Četrta študija pa daje pregled keltskega orožja, predvsem značilnih dolgih mečev (T. Lejars). Zaključna razprava je objavljena pod naslovom *Okrogla miza*, ki podaja sklepne misli s posvetovanja in z njimi se zbornik tudi zaključuje.

I Celti e il Veneto (Kelti in Benečija):

Arheološko združenje Benečije je v seriji *Archeologia Veneta* izdalo monografsko delo avtoric Giovanne Gambacurta in Angele Ruta Serafini: *I Celti e il Veneto. Storie di culture a confronto*, Padova 2017. Knjiga je opremljena s kar 117 ilustracijami arheološkega gradiva iz mlajše železne dobe ter s številnimi razpredelnicami in kartami razprostranjenosti značilnih latenskodobnih predmetov.

Gre za prostor starodavnih Venetov, v katerem pa številni arheološke najdbe kažejo tudi na keltsko prisotnost v mlajši železni dobi. Prav Veneti, z glavnima mestoma Aeste in Padua, predstavljajo eno najbolj trdoživih protozgodovinskih skupnosti, ki je uspešno ohranjala svojo samobitnost tja do obdobja pozne rimske republike. Avtorici na pregleden način prinašata v devetih kronološko zaporednih poglavjih s povednimi naslovi, ki želijo pritegniti pozornost bralca, kot so obdobje imen, obdobje nakita, obdobje bojevnikov, obdobje podob, značilno arheološko gradivo, ki odraža vpliv in uveljavitev latenskega – keltskega izraznega sloga tudi na benečanskem območju. Publikacija predstavlja izredno pomembno sintezo o latenskem obdobju, osnovano na številnih znanstvenih raziskavah, ki pa je po svoji obliki tako vsebinsko kakor tudi ilustrativno prijazna za širši krog bralcev.

Celti e Reti (Kelti in Reti):

Pri rimski založbi BraDypUS je izšla monografija avtorice Rose Roncador: *Celti e Reti. Interazioni tra popoli durante la seconda età del Ferro in ambito alpino centro-orientale / Interakcije med ljudstvi v mlajši železni dobi na območju osrednjih in vzhodnih Alp*, Roma 2017.

Tematsko je bila usoda alpskega ljudstva Retov od leta 1992, ko je potekal veliki projekt *Die Räter / I Reti* muzeja v Churu (Švica), predmet številnih razprav in objav. Reti so arheološko razmeroma dobro prepoznavni, zlasti na osnovi materialne kulture tipa Fritzens-Sanzeno ter pojava oblik, ki pa odsevajo vpliv srednjeevropske latensko-keltske kulture od sredine 5. stoletja pr. n. št. Delo Rose Roncador odlikujeta preglednost in bogata opremljenost z ilustracijami značilnega arheološkega gradiva. Obdelano je npr. lokalno in keltsko orožje, alpski oz. retijski nakit, v katerem se zrcali latensko-keltski vpliv (ali vzor), lokalna alpska umetnost, v kateri pa ne gre spregledati na eni strani sredozemskih, na drugi strani srednjeevropskih latenskih oz. keltskih elementov. Ob tem so obravnavani tudi številni drugi predmeti, ki kažejo na povezave gorskega alpskega sveta s Padsko nižino in tudi z drugimi sosednjimi deželami severno in vzhodno od osrednjih Alp.

Ob prelistavanju ilustrativnega dela *Kelti in Reti* lahko bralec ugotavlja, kako so latensko-keltsko oborožitev in latenski umetnostni slog prevzela in reinterpretirala različna – v naših očeh odročna – alpska ljudstva, ne samo Reti v osrčju Alp, temveč tudi npr. Ambisonti, ki so poseljevali alpske doline porečja Soče. Reti in sosednja ljudstva, ki so obvladovali najpomembnejše prelaze in prehode prek Alp ter pravzaprav omogočali trgovske in kulturne povezave med Sredozemljem in keltsko Evropo, so se s trendi tako enim kot drugim neposredno spoznavali, jih prevzemali ter preoblikovali v skladu s svojo lastno tradicijo.

V zaključku prispevka želim posebej opozoriti bralca, naj, če želi dobiti dober pregled nad arheološkim gradivom iz mlajše železne dobe na ozemlju med Alpami in severnimi Apenini, vzame v roke tudi zbornik veronskega kongresa *Les Celtes et le Nord de l'Italie. Premier et second âges du fer* (Dijon 2014). Obsežna publikacija prinaša prispevke o različnih območjih keltske poselitve, tudi nekatere vsebine iz rimskega zborovanja leta 2010, in hkrati dopolnjuje sliko materialne kulture keltskih plemen, kot so Insubri, Senoni in Boji, in tudi sočasnih alpskih ljudstev.

Za razumevanje latenskega obdobja na našem jugovzhodnoalpskem prostoru so pomembne tudi nekoliko starejše kataloške objave grobišč iz okolice Verone izpod peresa Luciana Salzanija: *La necropoli gallica di Valeggio sul Minco*, 1995; *La necropoli gallica e romana di S. Maria di Zevio (Verona)*, 1996 in *La necropoli gallica di Casalndri a Isola Rizza (Verona)*, 1998. Prinašajo namreč arheološko gradivo, ki je ključno za kronologijo keltske oborožitve in nošnje v 2. in 1. stoletju pr. n. št., na kar je že opozoril Dragan Božič v svojem delu *Poznatlatensko-rimsko grobišče v Novem mestu*, 2008. Predstavljeno gradivo cenomanskih nekropol je v marsičem povezano z jugovzhodno predalpskim prostorom in omogoča kronološko razdelitev poznega republikanskega obdobja.

Mitja GUŠTIN

Petra Goláňová: *The Early La Tène Period in Moravia, Studien zur Archäologie Europas, Band 32, Verlag Dr. Rudolf Habelt GmbH, Bonn 2018. ISBN 978-3-7749-4014-7. 311 strani, 89 slik, 23 tabel, mehka vezava.*

Knjiga Petre Goláňove, docentke na Inštitutu za arheologijo in muzeologijo Filozofske fakultete Masarykove univerze v Brnu, ki je ena najboljših poznavalk mlajše železne dobe v Češki republiki, je v celoti posvečena problematiki zgodnje latenske dobe na Moravskem. Gre za njeno disertacijo iz leta 2013, ki je bila za objavo v angleščini še temeljito predelana.

V skladu s tradicijo raziskovanja mlajše železne dobe na Češkem, Moravskem in Slovaškem avtorica pod pojmom "zgodnja latenska doba" ne razume stopenj LT A in LT B po kronologiji Paula Reineckeja, kot je to običajno v številnih drugih državah, ampak samo stopnjo LT A. Ta je na Moravskem sledila pozni halštatski dobi, označeni kot Ha D2–3, nadaljevala pa se je s stopnjo LT B, ko so se pojavila plana grobišča s skeletnimi grobovi. V absolutnem smislu naj bi stopnja LT A okvirno sodila v 5. stoletje pr. n. št. oziroma natančneje v čas med 480/450 in 400/390 pr. n. št.

Zemljepisno in geomorfološko podobo Moravske določajo po eni strani njena lega med dvema velikima srednjeevropskima geološkima sistemoma, Češkim masivom na zahodu in Zahodnimi Karpati na vzhodu, po drugi strani pa številni vodotoki, med katerimi je najpomembnejša reka Morava, ki od severa proti jugu prečka celotno deželo. Njen jugozahodni del napajajo reka Dyje, ki teče vzdolž južne meje med Moravsko in Avstrijo, in njeni pritoki, na severovzhodu pa majhen del Moravske pripada porečju reke Odre.

V pretežnem delu halštatske dobe sta bili na območju Moravske dve kulturi, na jugozahodu, to je na območju porečja reke Dyje, horakovska kultura (češko horákovská

kultura, angl. Horákov culture), na severovzhodu in v osrednjem delu dežele, to je na območju porečja Morave, pa platjeniška kultura (češko platěnická kultura, angl. Platenice culture). Do pomembne spremembe je prišlo v pozni halštatski dobi, ko je Moravska že postala kulturno enotna.

Medtem ko so na Češkem bogate najdbe iz gomil povzročile zanimanje za zgodnjo latensko dobo že v drugi polovici 19. stoletja, na Moravskem do zdaj take najdbe niso bile odkrite. Do poglobljenega zanimanja za ta čas je prišlo tukaj šele po drugi svetovni vojni, pri čemer so poleg redkih fibul stopnje LT A glavno vlogo igrale najdbe žigosane keramike v naselbinah. Posebej pomemben je prispevek Jiříja Medune, po čigar mnenju so se prvi v zgodnjelatenskem slogu izdelani predmeti pojavili že v poznahalštatskem okolju, medtem ko je do pojava prvih latenskih oziroma keltskih naselbin prišlo šele v času najstarejše, na začetek 4. stoletja pr. n. št. datirane stopnje planih grobišč, za katero so značilne fibule s sedlastim lokom. Nov pogled na problematiko je prinesel Miloš Čížmář, po katerem je prvi val keltske naselitve dosegel južno in jugovzhodno Moravsko v drugi polovici 5. stoletja pr. n. št. Leta 2011 je tudi predlagal razdelitev stopnje LT A v dva dela.

Glavni del avtoričine raziskave predstavlja analiza gradiva iz naselbin Neředín v Olomoucu in Modrá blizu Uherskega Hradišta, kjer so sondažna izkopavanja potekala v več sezonah okrog leta 2000. Analizirala je lahko več kot 8000 odlomkov keramike iz 37 naselbinskih objektov. Skupno pa je zbrala podatke o 101 najdišču z najdbami iz stopnje LT A; med temi so v veliki večini naselbine, saj so bili grobovi odkriti samo na šestih od njih.

Predstavitev naselbin začenja z neutrjenimi nižinskimi naselbinami, med katere sodita tudi Neředín in Modrá. Med v njih izkopanimi objekti prevladujejo v tla vkopane hiše pretežno pravokotnega tlorisa, ki imajo na obodu ali v notranjosti pogosto jame za stojke, pojavljajo pa se tudi manjše shrambene jame okroglega tlorisa in redke nadzemne hiše s stojkasto gradnjo. V naselbini Modrá se je življenje začelo že v pozni halštatski dobi (Ha D2–3), končalo pa na prehodu stopnje LT A v stopnjo LT B. Kot kaže, pa je večina naselbin nastala šele v stopnji LT A in kontinuirano obstajala še v stopnji LT B.

Poleg neutrjenih nižinskih so v zgodnji latenski dobi na Moravskem obstajale tudi utrjene višinske naselbine. Čeprav so našli zgodnjelatenske najdbe v več naselbinah z ohranjenimi okopi, je samo v primeru naselbine Černov pri Ježkovicah dokazano, da so bili okopi zgrajeni v stopnji LT A. Tudi v višinskih naselbinah kontinuiteta poselitve med pozno halštatsko in zgodnjo latensko dobo ni bila izpričana. V skoraj vseh pa so bili najdeni dokazi o dejavnosti zlasti v stopnjah LT C in D, ki kažejo na ohranitev njihovega pomena v mlajših obdobjih latenske dobe.

V naselbini Černov so z detektorjem kovin našli več zakladnih najdb železnih predmetov, od katerih sta bili že predstavljeni dve, ki sta poleg gospodinjske opreme vsebovali tudi orodje za obdelavo lesa in kovin ter poljedelsko orodje. Pomembne so predvsem zato, ker so v srednjeevropskem prostoru zakladi orodja iz stopnje LT A razmeroma redki.

O pokopavanju umrlih na Moravskem v tem času vemo zaradi odsotnosti grobišč zelo malo. Znani so samo posamezni razmeroma revni grobovi z devetih najdišč, med katerimi je veliko več žganih kot skeletnih.

Žal pa pri nekaterih od njih datacija v stopnjo LT A ni zanesljiva.

V obravnavi gospodarskih dejavnosti se avtorica najprej posveča določitvi lončarskih proizvodnih središč oziroma delavnic, pri čemer med uporabnimi metodami našteva mikropetrografske analize in primerjavo žigov na žigosani keramiki, znakov na dnu in značilnih oblik ustij. Podatki o gojenju kulturnih rastlin, živinoreji in lovu so za zdaj precej skromni, odkrite pa so bile tudi nekatere najdbe, ki pričajo o ulivanju kovin in izdelavi predmetov iz bakrove zlitine ter o pridobivanju in predelavi železa.

Velik del knjige je posvečen analizi premičnih najdb. Glede na to, da gradivo skoraj v celoti izvira iz naselbin, predstavljajo glavnioma keramične posode, ki jih je avtorica podrobno tipološko razčlenila. Najpogostejša oblika so skodele, katerih znaten del je bil izdelan na vretenu. Sledijo jim lonci, ki so bili skoraj vedno narejeni ročno. Vse druge oblike (loncem podobne situle, t. i. posode v obliki amfore, t. i. steklenice in skodelice) so maloštevilne, najredkeje pa so cedila, posode brez dna ali z veliko odprtino v dnu (domnevno za žerjavico), diski, pokrovi in krožniki. Posode, izdelane iz gline s srednjo ali veliko količino primešanega grafita, je avtorica opredelila kot grafitne posode. Njihov delež med celotno lončenino je precejšen. Posebno pozornost je namenila okraševanju posod. Na loncih in situlah prevladujejo razčlenjena rebra in vtisnjeni okraski, najbolj pestro obliko okrasa pa predstavlja žigosan okras, ki se pojavlja predvsem na skodelah in na t. i. steklenicah. V moravskih naselbinah iz stopnje LT A se razen posod pojavljajo tudi drugi keramični izdelki, zlasti vretenca in uteži za statve, pa tudi talilne posodice in kalupi.

Med kovinskimi najdbami, ki so zaradi odsotnosti grobišč maloštevilne, prevladujejo fibule različnih vrst (npr. vrste Marzabotto in vrste Kowalowice, fibule s ptičjo glavo, fibule z masko in certoške fibule), katerih število je v zadnjih desetletjih naraslo zaradi iskanja z detektorji kovin. Večinoma neobjavljeni zakladi orodja so vsebovali orodje za različne dejavnosti, orožje pa je zastopano s par primerki (meč z ostanki nožnice, bronasta puščična ost in železni sulični osti) z različnih najdišč. Med nekovinske najdbe sodijo steklene in jantarne jagode, izdelki iz kosti in rogovja, t. i. ročni mlini grške vrste, ki niso okrogli, ampak pravokotni, brusi in kamnite uteži.

Na koncu poglavja, posvečenega kronologiji, avtorica na podlagi razlik v gradivu iz posameznih naselbinskih objektov predlaga delitev zgodnje latenske dobe na Moravskem na tri stopnje, označene kot horizont I, II in III.

Zadnji del knjige vsebuje najprej razmišljanja o etničnih spremembah na Moravskem v času od mlajše halštatske dobe (Ha D) do stopnje LT B in zaključne ugotovitve, pri čemer avtorica ugotavlja, da etnična klasifikacija ni možna, da pa je Moravska v 5. stoletju pr. n. št. doživela podobne spremembe kot Češka, Avstrija, Bavarska in zahodna Slovaška in da je bila sestavni del vzhodnega zgodnjelatenskega območja. Temu sledijo izčrpen katalog najdišč (Dodatek A), opis objektov in nekeramičnih najdb v naselbinah Modrá in Neředín (Dodatek B), seznam objektov v skoraj 20 naselbinah (Dodatek C), izjemno obsežen seznam uporabljene literature na kar 46 straneh in table z risbami keramičnih posod in drugih najdb iz naselbin Modrá in Neředín.

Avtorica je v prikazanem delu prvič zaokroženo predstavila dogajanje na Moravskem v 5. stoletju pr. n. št. oziroma v času stopnje LT A, ki jo imenuje zgodnja latenska doba. Zaradi skoraj popolne odsotnosti grobov so najpomembnejši arheološki vir številne naselbine, od katerih pa so jih le malo raziskali v večjem obsegu. Ker poselitvene podobe na Moravskem, naselbinskih objektov in premičnega gradiva ni obravnavala izolirano, ampak je vseskozi navajala primerjave s sosednjih območij, bo njeno delo dragocen vir podatkov in ugotovitev za vse tiste raziskovalce, ki se ukvarjajo s samim začetkom mlajše železne dobe na prostoru Bavarske, Avstrije, Češke republike in Slovaške.

Dragan BOŽIČ

Goranka Lipovac Vrkljan, Ana Konestra (ur.): *Pottery Production, Landscape and Economy of Roman Dalmatia*, Archaeopress Roman Archaeology 47, Archaeopress Publishing, Oxford 2018. ISBN 978-1-78969-072-9. 128 strani.

Zbornik prinaša rezultate projekta RED – *Roman Economy in Dalmatia: production, distribution and demand in the light of pottery workshops*, ki je potekal pod okriljem hrvaškega Inštituta za arheologijo.

Na 128 straneh je zbranih 15 člankov dvajsetih različnih avtorjev.

G. Lipovac Vrkljan, A. Konestra in M. Ugarković v članku *Eastern Adriatic Hellenistic and Roman pottery and ceramics production sites* predstavljajo seznam dokazanih (Vis, Crikvenica – Igralište, Podšilo na Rabu, Mahučina na Rabu, zaliv Plemići, Rakitnica, Smrdelje) in potencialnih (Hvar, Siculi, Zadar, Sv. Klement – Pakleni otoci, Soline – Sv. Petar na Krku, Sv. Martin na Krku, Gonar, Dinjiška na Pagu, Caska na Pagu, Novalja na Pagu) helenističnih in rimskodobnih keramičnih delavnic na obalnem območju rimske Dalmacije.

V članku z naslovom *The amphorae of the western Adriatic: an update* M.-B. Carre in S. Pesavento Mattioli podajata stanje raziskav proizvodnje jadranskih amfor za olje, vino in ribje omake.

G. Lipovac Vrkljan in A. Konestra v članku *Approaching the Roman economy of Province Dalmatia through pottery production – the Liburnia case study* predstavita strnjen pregled izsledkov projekta. Liburnijo in kasnejšo Dalmacijo predstavita kot postopno romanizirano območje, kjer je večino tržnih dobrin proizvedel zapleten sistem posesti, ki so z različnimi izdelki (vino, ribje omake, morda oljčno olje) oskrbovale predvsem lokalni in regionalni trg, redko so njihovi izdelki dosegli tudi bolj oddaljena tržišča.

V članku *Overview of the capacity of pottery vessels from the workshop of Sextus Metilius Maximus (Crikvenica)* se I. Ožanić Roguljić ukvarja s standardizacijo volumnov keramičnih posod iz delavnice Seksta Metilija Maksima v *Ad Turres* (Crikvenica – najdišče Igralište), v kateri so med drugo polovico 1. stoletja pr. n. št. in koncem 2. stoletja izdelovali več kot 100 različnih oblik keramičnih posod, s katerimi so zalagali provincialni trg.

M. Ilkić se v članku *Numismatic finds from the area of the workshop of Sextus Metilius Maximus in Crikvenica* ukvarja z numizmatičnimi najdbami z omenjenega najdišča, ki kažejo živahno dejavnost v 1. stoletju, upad v 2. in

prvi polovici 3. stoletja ter ponovno, sekundarno uporabo najdiščnega prostora v drugi polovici 3. in v 4. stoletju.

V članku *New finds of Crikvenica 1-type amphorae in the area of southern Liburnia* I. Borzić, M. Čelhar, G. Zaro in V. Glavaš južno Liburnijo predstavijo kot tržišče za vino, ki so ga distribuirali v crikveniških amforah oblike 1 iz delavnice Seksta Metilija Maksima.

P. Maggi v članku *Crikvenica amphorae from Canale Anfora: first evidence of Liburnian wine at Aquileia* predstavi najdbo treh amfor omenjene oblike iz Akvileje, ki so v kolonijo verjetno prispele kot spremni tovor in dokazujejo, da so amfore z liburnskim vinom dosegle tudi severnojadranske trge.

F. Welc v članku *Geoarchaeology of pottery workshop sites in Roman Dalmatia* predstavlja rezultate geofizikalnih raziskav v Podšilu na Rabu, kjer so raziskali okolico rimskodobne lončarske peči, Crikvenici – Igralište, kjer so z geofizikalnimi raziskavami želeli zamejiti območje keramične delavnice, in v zalivu Plemići, kjer so želeli identificirati vrsto in razširjenost arhitekturnih ostankov v zvezi s keramično delavnico.

V članku *Harbour installations in the context of the pottery workshop in Plemići Bay* M. Parica in M. Ilkić predstavljata rezultate arheoloških podvodnih raziskav dveh pristanišč ob keramični delavnici v zalivu Plemići.

E. Goršič v članku *Anthracology and wood analysis from the pottery workshop sites of Crikvenica – Igralište and Plemići Bay: first results of genus identification* predstavlja preliminarne rezultate antrakotomskih analiz vzorcev iz keramičnih delavnic Crikvenica – Igralište in v zalivu Plemići. Ugotavlja, da so v Crikvenici uporabljali predvsem brestov, hrastov in leskov les, s katerim so se oskrbovali v okolici, v delavnici v zalivu Plemići pa hrastov les.

V članku *Animal exploitation at the Roman site of Crikvenica – Igralište* K. Miculinić predstavlja rezultate zooarheoloških analiz gradiva iz crikveniške keramične delavnice. Ugotavlja, da relativno maloštevilne kosti udomačenih in divjih živali verjetno predstavljajo le del ostankov prehrane delavcev in da je bilo območje, kjer so pripravljali hrano za delavce, verjetno drugje.

M. Ugarković in B. Šegvić v članku *The role of archaeometry in the study of production and dispersal of Hellenistic pottery in Dalmatia, with new evidence on the chemistry of grey-ware tableware* predstavita stanje raziskav helenistične keramične produkcije na območju Dalmacije, ki ga podkrepita s predstavitvijo rezultatov arheometričnih raziskav helenistične keramike s sivim premazom z najdišč Krk, Sv. Klement na Hvaru, Trogir in Kopila na Korčuli.

V članku *Archaeometric characterisation of pottery and ceramics from Dalmatian Roman pottery workshops and possible clay raw material by multivariate statistical analysis* T. Zubin Ferri predstavi rezultate arheometričnih analiz glin in keramičnih posod z najdišč Crikvenica – Igralište, zaliv Plemići, Podšilo na Rabu in Mahučina na Rabu ter pokaže, da so se v crikveniški delavnici z glino oskrbovali iz ležišč na območju delavnice in iz lokalnih glinokopov.

A. Grizelj v članku *Mineralogical analyses of Roman pottery from Dalmatian workshops and potential clays sources* potrjuje izsledke T. Zubin Ferri in ugotavlja, da so v omenjenih delavnicah glino pred uporabo prečistili in da so posode žgali na temperaturi 800–850 °C.

V zadnjem članku z naslovom *RED Spatial Database N.* Šegvić predstavi bazo podatkov projekta, ki je zunanjim uporabnikom dostopna prek spletne povezave (<http://red.iarh.hr/>) in prinaša osnovne informacije o posamezni lončarski delavnici.

Zbornik prinaša trenutno najcelovitejši pregled keramične produkcije in z njo povezane ekonomije na območju Liburnije in kasnejše rimske province Dalmacije med poznohelenističnim in rimskim imperialnim obdobjem.

Gre za izrazito interdisciplinarno delo, pri katerem kaže poleg vsebine pohvaliti bogato fotografsko dokumentacijo keramičnega gradiva, ki bo keramologom služila kot neprecenljiv vir informacij o vrstah in oblikah posodja iz predstavljenih lončarskih delavnic.

Tina BERDEN

Tamás Bezeczy (ur.): *Amphora research in Castrum Villa on Brijuni Island*. Österreichische Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-Historische Klasse. Denkschriften, 509. Band, Archäologische Forschungen, Band 29, Austrian Academy of Sciences Press, Wien 2019. ISBN 978-3-7001-7972-6. 237 strani.

Eden vodilnih evropskih raziskovalcev amfor Tamás Bezeczy skupaj z osmimi soavtorji (Piero Berni Millet, Michel Bonifay, Claudio Capelli, Horacio González Cesteros, Sándor Józsa, Martino La Torre, Alexander Schobert, György Szakmány) v svojem najnovjšem delu prinaša primarno objavo amfor iz vile Kastrum na Brionih, ki jih hrani arheološka zbirka Nacionalnega parka Brioni. Gre za vilo rustiko, ki je bila del latifundijskih posesti družine Lakanijev. Po letu 78 je prešla v okvir cesarskih posesti in v 4. stoletju verjetno pod neposredni nadzor milanskega vikarija. V 5. st. so jo obdali z obzidjem, znotraj katerega se je razvila strnjena civilna naselbina ali vojaška utrdba. Monografija je razdeljena na štiri tematske sklope.

Prvi sklop je posvečen bližnji fažanski lončarski delavnici ter arheološkim ostankom brionskih vil in zgodnje-krščanskih cerkva.

V prvem poglavju Bezeczy najprej predstavi strnjen zgodovinski pregled rimske okupacije istrskega polotoka in razvoja oljkarstva na tem območju. V drugem delu prispevka se posveča fažanski lončarski delavnici, obravnava njene izdelke, lastnike, žige, proizvodno zmogljivost in distribucijo izdelkov.

Skupaj z La Torrejem v naslednjem poglavju predstavljata tri arheološko raziskane brionske vile, tj. v Verigah, v Kolcih in Kastrum.

V zadnjem poglavju prvega sklopa monografije Schobert obravnava brionske zgodnjekrščanske cerkve (cerkev sv. Marije in sv. Petra ter domnevni cerkvi v Kastrumu in v zalivu Verige) ter problematiko lokacije škofovske rezidence.

Drugi, osrednji del monografije je posvečen amforam.

Bezeczy se v prvem prispevku ukvarja z lokalnimi istrskimi in uvoženimi italskimi amforami. Ugotavlja, da so istrsko oljčno olje začeli proizvajati že v poznorepublikanskem obdobju. V poznem hadrijanskem obdobju se je proizvodnja skrčila, manjkajoče količine oljčnega olja so nadomeščali z oljem iz Betike in Afrike, vendar so proizvodnjo, sicer v zmanjšanem obsegu, nadaljevali še

po 3. stoletju. Vino so ves čas uvažali večinoma iz Italije, kasneje so razvili tudi lokalno proizvodnjo.

Sledi prispevek González Cesterosa in Bernija Milleta, ki najprej predstavita pregled problematike uvoza španskih amfor na jadransko območje in izpostavita težavnost razlikovanja med amforami iz Betike in Luzitanije. V drugem delu se posvečata amforam iz vile Kastrum. Maloštevilnost španskih amfor povezujeta z lokalno proizvodnjo oljčnega olja in ribjih omak. Ugotavljata, da lahko uvoz oljčnega olja iz Betike v 2. in 3. st. povezujemo predvsem z zatonom istrske proizvodnje in da so v 4. st. in prvi polovici 5. st. prebivalci vile uvažali predvsem luzitanske ribje omake.

V prispevku o vzhodnomediterskih amforah se González Cesteros v prvem delu posveča problematiki uvoza teh amfor na območje severnega Jadrana med poznorepublikanskim in poznoantičnim obdobjem. V drugem delu se ukvarja z analizo amfor iz vile Kastrum. Ugotavlja, da so kljub prevladi lokalnih pridelkov v zgodnjem in srednjem cesarskem obdobju prebivalci vile uvažali tudi vzhodnomediterske pridelke iz različnih regij in da se je v poznoantičnem obdobju uvoz močno povečal, verjetno v povezavi s spremembo namembnosti posesti iz vile rustike v civilno naselbino ali vojaško utrdbo.

Bonifay in Capelli v svojem prispevku ugotavljata, da so iz afriških provinc med sredino 2. in koncem 3. st. zaradi zmanjšanja lokalne pridelave uvažali predvsem oljčno olje. Med prvo polovico 5. in prvo polovico 6. st. so množično uvažali afriške pridelke in keramiko, med sredino 6. in poznim 7. st. pa nabor pridelkov, ki morda kaže na status Kastruma kot bizantinske vojaške postojanke.

Sledijo še katalog žigov in napisov ter katalog in fotografije zbruskov kastrumskih amfor.

Tretji sklop monografije je posvečen epigrafiki.

Berni Millet se v prvem prispevku posveča koledarskemu grafitu *ante cocturam* na amfori oblike Dressel 20 iz vile Kastrum in razpravlja o proizvodnji tovrstnih amfor.

Isti avtor v drugem prispevku podaja posodobljeni katalog žigov na tegulah, imbreksih in dolijih iz vil Kastrum, Verige in Kolci, bazilike Val Madona, Pule in z neznanih najdišč.

V četrtem delu monografije, posvečenem mikropetrografiji, Szakmány in Józsa predstavljata rezultate arheometričnih analiz zbruskov fažanskih amfor oblike Dressel 6b iz vile Kastrum. Ugotavljata, da tovrstnih amfor primarno niso izdelovali iz *terre rosse* (kot so predvidevali v preteklosti), ampak iz fliša, ki so ga v Fažano transportirali iz enega od zalivov med Trstom in Umagom.

Zaključni del monografije sestavljajo še povzetka v angleščini in hrvaščini izpod peresa Bezeczyja ter dodatek s fotografijami žigov na fažanskih amforah.

Gre za široko zastavljeno delo, ki se v svojem jedru posveča problematiki uvoza amfor na območje severnega Jadrana med poznorepublikanskim in poznoantičnim obdobjem. Kljub izgubi in/ali uničenju večine originalne izkopavalne dokumentacije ter nedostopnosti datacijsko boljše oprijemljivih fine namizne keramike in stekla so avtorji ustvarili delo, ki v marsičem presega vsebino, ki jo obeta naslov, in bo raziskovalcem služilo kot pomemben referenčni vir za študije amfor in trgovskih poti na tem območju Sredozemlja.

Tina BERDEN

Opera Instituti Archaeologici Sloveniae

1. Janez Dular, Slavko Ciglencečki, Anja Dular, Kučar. *Železnodobno naselje in zgodnjekrščanski stavbni kompleks na Kučarju pri Podzemlju / Eisenzeitliche Siedlung und frühchristlicher Gebäudekomplex auf dem Kučar bei Podzemelj*, 1995.
2. Ivan Turk (ed.), *Moustérienska "koščena piščal" in druge najdbe iz Divjih bab I v Sloveniji / Mousterian "bone flute" and other finds from Divje Babe I cave site in Slovenia*, 1996.
3. Jana Horvat (with contributions by Vesna Svetličič, Meta Bole, Metka Culiberg, Draško Josipović, Marko Stokin, Nina Zupančič), *Sermin. Prazgodovinska in zgodnjorimska naselbina v severozahodni Istri / A Prehistoric and Early Roman Settlement in Northwestern Istria*, 1997.
4. Slavko Ciglencečki (with contributions by Zvezdana Modrijan, Andreja Dolenc Vičič, Ivan Turk), *Tinje nad Loko pri Žusmu. Poznoantična in zgodnjerednjevska naselbina / Tinje oberhalb von Loka pri Žusmu. Spätantike und frühmittelalterliche Siedlung*, 2000.
5. Janez Dular, Irena Šavel, Sneža Tecco Hvala, *Bronastodobno naselje Oloris pri Dolnjem Lakošu / Bronzezeitliche Siedlung Oloris bei Dolnji Lakoš*, 2002.
6. Janez Dular, *Halštatske nekropole Dolenjske / Die hallstattzeitlichen Nekropolen in Dolenjsko*, 2003.
7. Irena Lazar, *Rimsko steklo Slovenije / The Roman glass of Slovenia*, 2003.
8. Anton Velušček (ed.), *Hočevarica. Eneolitsko kolišče na Ljubljanskem barju / An eneolithic pile dwelling in the Ljubljansko barje*, 2004.
9. Ivan Turk (ed.), *Viktorjev spodmol in / and Mala Triglavca. Prispevki k poznavanju mezolitskega obdobja v Sloveniji / Contributions to understanding the Mesolithic period in Slovenia*, 2004.
10. Anton Velušček (ed.), *Resnikov prekop. Najstarejša koliščarska naselbina na ljubljanskem barju / The oldest pile-dwelling settlement in the Ljubljansko barje*, 2005.
11. Andrej Gaspari (ed.), *Zalog pri Verdu. Tabor kamenodobnih lovcev na zahodnem robu Ljubljanskega barja / Zalog near Verd. Stone Age hunters' camp at the western edge of the Ljubljansko barje*, 2006.
12. Janez Dular, Sneža Tecco Hvala, *South-Eastern Slovenia in the Early Iron Age. Settlement – Economy – Society / Jugovzhodna Slovenija v starejši železni dobi. Poselitev – gospodarstvo – družba*, 2007.
13. Ivan Turk (ed.), *Divje babe I. Paleolitsko najdišče mlajšega pleistocena v Sloveniji. I. del: Geologija in paleontologija / Divje babe I. Upper Pleistocene Palaeolithic site in Slovenia. Part I: Geology and Palaeontology*, 2007.
14. Andrej Pleterski (with Timotej Knific, Borut Toškan, Janez Dirjec, Benjamin Štular and Mateja Belak), *Zgodnjerednjevska naselbina na blejski Pristavi. Najdbe / Frühmittelalterliche Siedlung Pristava in Bled. Funde*, 2008.
15. Benjamin Štular, *Mali grad. Visokorednjevske grad v Kamniku / Mali grad. High Medieval Castle in Kamnik*, 2008.
16. Anton Velušček (ed.), *Koliščarska naselbina Stare gmajne in njen čas. Ljubljansko barje v 2. polovici 4. tisočletja pr. Kr. / Stare gmajne pile-dwelling settlement and its era. The Ljubljansko barje in the 2nd half of the 4th millennium BC*, 2009.
17. Jana Horvat, Alma Bavdek, Okra. *Vrata med Sredozemljem in Srednjo Evropo / Odra. The gateway between the Mediterranean and Central Europe*, 2009.
18. Janez Dular, Marjana Tomanič Jevremov, Ormož. *Utrjeno naselje iz pozne bronaste in starejše železne dobe / Ormož. Befestigte Siedlung aus der späten Bronze- und der älteren Eisenzeit*, 2010.
19. Andrej Pleterski (with contributions by Igorj Bahor, Vid Pleterski, Marko Žagar and Veronika Pflaum), *Zgodnjerednjevska naselbina na blejski Pristavi. Tafonomija, predmeti in čas / Frühmittelalterliche Siedlung Pristava in Bled. Taphonomie, Fundgegenstände und zeitliche Einordnung*, 2010.
20. Jana Horvat and Andreja Dolenc Vičič (with the contribution of Marjana Tomanič Jevremov and Marija Lubšina Tušek), *Arheološka najdišča Ptuja. Rabelčja vas / Archaeological Sites of Ptuj. Rabelčja vas*, 2010.

21. Borut Toškan (ed.), *Drobci ledenodobnega okolja. Zbornik ob življenjskem jubileju Ivana Turka / Fragments of Ice Age environments. Proceedings in Honour of Ivan Turk's Jubilee*, 2011.
22. Anton Velušček (ed.), *Spaha*, 2011.
23. Slavko Ciglencečki, Zvezdana Modrijan, Tina Milavec (with contributions of Benjamin Štular, Saša Čaval and Ivan Šprajc), *Poznoantična utrjena naselbina Tonovcov grad pri Kobaridu. Naselbinski ostanki in interpretacija / Late Antique fortified settlement Tonovcov grad near Kobarid. Settlement remains and interpretation*, 2011.
24. Zvezdana Modrijan and Tina Milavec (with contributions of Peter Kos, Dragan Božič, Matija Turk, Petra Leben Seljak, Borut Toškan, Janez Dirjec, Francesco Boschini and K. Patrick Fazioli), *Poznoantična utrjena naselbina Tonovcov grad pri Kobaridu. Najdbe / Late Antique fortified settlement Tonovcov grad near Kobarid. Finds*, 2011.
25. Maja Andrič (ed.), *Dolgoročne spremembe okolja 1*, 2012.
26. Sneža Tecco Hvala, Magdalenska gora. *Družbena struktura in grobni rituali železnodobne skupnosti / Social structure and burial rites of the Iron Age community*, 2012.
27. Janez Dular, *Severovzhodna Slovenija v pozni bronzasti dobi / Nordostslowenien in der späten Bronzezeit*, 2013.
28. Andrej Pleterski, *The Invisible Slavs*, 2013.
29. Ivan Turk, *Divje babe I. Paleolitsko najdišče mlajšega pleistocena v Sloveniji. II. del: Arheologija / Divje babe I. Upper Pleistocene Palaeolithic site in Slovenia. Part II: Archaeology*, 2014.
30. Sneža Tecco Hvala (ed.), *Studia Praehistorica in Honorem Janez Dular*, 2014.
31. Jana Horvat (ed.), *The Roman army between the Alps and the Adriatic*, 2016.
32. Lucija Grahek, Stična. *Železnodobna naselbinska keramika / Stična. Iron Age Settlement Pottery*, 2016.
33. Drago Svoltjšak, Janez Dular, *Železnodobno naselje Most na Soči. Gradbeni izvidi in najdbe / The Iron Age Settlement at Most Na Soči. Settlement Structures and Small Finds*, 2016.
34. Janez Dular, Sneža tecco Hvala (eds.), *Železnodobno naselje Most na Soči. Razprave / The Iron Age Settlement at Most na Soči. Treatises*, 2018.
35. Andrej Pleterski, Benjamin Štular, Mateja Belak (eds.), *Izkopavanja srednjeveškega in zgodnjenovoveškega grobišča pri Župni cerkvi v Kranju v letih 1964–1970 / Excavations of Medieval and Post-Medieval cemetery at the Župna cerkev in Kranj from 1964 to 1970, Grobišče Župna cerkev v Kranju 1 / Cemetery Župna cerkev in Kranj 1*, 2016.
36. Sneža Tecco Hvala, *Molnik pri Ljubljani v železni dobi / The Iron Age site Molnik near Ljubljana*, 2017.
37. Andrej Pleterski, Benjamin Štular, Mateja Belak (eds.), *Arheološka raziskovanja grobov najdišča Župna cerkev v Kranju med letoma 1972 in 2010 / Archaeological investigation of graves from Župna cerkev site in Kranj between 1972 and 2010, Grobišče Župna cerkev v Kranju 2 / Cemetery Župna cerkev in Kranj 2*, 2017.
38. Andrej Pleterski, Benjamin Štular, Mateja Belak, Helena Bešter (eds.), *Začetek in konec raziskovanj grobišča pri Župni cerkvi v Kranju (1953 in 2011–2013) / The beginning and end of exploration at the Župna cerkev cemetery in Kranj (1953 and 2011–2013), Grobišče Župna cerkev v Kranju 3 / Cemetery Župna cerkev in Kranj 3*, 2019.
39. Slavko Ciglencečki, Zvezdana Modrijan, Tina Milavec (with contributions of Peter Kos, Mateja Kovač, Borut Toškan, Lucija Grahek, Darja Grosman, Julijana Visočnik), *Korinjski hrib in poznoantične vojaške utrdbe v Iliriku / Korinjski hrib and late antique military forts in Illyricum*, 2020.
40. Jana Horvat, Irena Lazar, Andrej Gaspari (eds.), *Manjša rimska naselja na slovenskem prostoru / Minor Roman settlements in Slovenia*, 2020.
41. Jana Horvat, Branko Mušič, Andreja Dolenc Vičič, Anja Ragolič, *Arheološka najdišča Ptuja. Panorama / Archaeological Sites of Ptuj. Panorama*, 2020.
42. Benjamin Štular (ed.), *Srednjeveški Blejski otok v arheoloških virih / Medieval archaeology of Bled Island*, 2020.